

Віктор ГОРОДОВЕНКО,
голова Апеляційного суду Запорізької області,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ПРОВЕДЕННЯМ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) І НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Прозорість законодавчої регламентації та проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, наявність визначених законом механізмів контролю за їх провадженням, поєднання у системі кримінального провадження гласних і негласних методів здобуття інформації про підготовлювані та вчинені злочини за одночасного посилення конституційних гарантій прав і свобод особи стає ефективним інструментом протидії злочинності.

Правова регламентація гласних і негласних слідчих (розшукових) дій у Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України спрямована на посилення правоохоронної функції держави та захист прав і свобод окремих осіб, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, вона розширюватиме можливості оперативно-розшукової діяльності за умови дотримання конституційних гарантій прав особи¹.

З огляду на вимоги Конституції України і міжнародних документів у галузі захисту прав людини та кримінальної юстиції підвищується роль суду в механізмі охорони прав та законних інтересів особи, що можуть бути обмежені на досудових стадіях кримінального процесу. Традиційно вважається, що, крім функції правосуддя, суд у кримінальному процесі здійснює ще одну,

¹ Див.: Шолудько Б.А. Негласні слідчі (розшукові) дії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://foliant.in.ua/pravovoy-kommentariy_id_16.html

не менш важливу функцію – функцію судового контролю. Це означає, що судовий контроль на стадії досудового слідства має гарантійний правоохоронний характер як щодо людини і громадянина, так і щодо правосуддя в кримінальних справах, оскільки він покликаний не допустити незаконного обмеження конституційних прав учасників кримінально-процесуальної діяльності, а у разі необхідності – швидко й ефективно їх відновити¹.

Судовий контроль – це регламентовані нормативно-правовими актами правовідносини, що виникають при його здійсненні між судом та оперативними підрозділами при виконанні їх функцій. Фактично це – спосіб, у який суд при розгляді конкретного питання, конкретної справи має можливість реагувати на ті порушення, що допускаються у сфері здійснення владних повноважень, і відповідним чином коригувати правовідносини².

Інститут судового контролю регулюється рядом міжнародних документів, зокрема загальними документами ООН щодо захисту прав і свобод людини та організації правосуддя, документами Ради Європи, Європейського Союзу, що присвячені судовій системі. В Україні з прийняттям Основного Закону 1996 р. функцію контролю за обмеженням прав громадян віднесено до компетенції судових органів.

Згідно з новим КПК України зміна концепції досудового розслідування кримінальних правопорушень передусім полягає у розширенні повноважень його суб'єктів з одночасним посиленням процесуальних гарантій дотримання конституційних прав і свобод особи, а також забезпеченням функціонування надійних механізмів захисту та правової допомоги³.

Після набрання чинності КПК слідчий суддя набув статусу однієї з ключових фігур у кримінальному процесі, особливо на стадії досудового слідства, оскільки більшість процесуальних рішень приймається саме слідчим суддею. А виходячи із призначення слідчого судді в кримінальному процесі, всі слідчі та інші дії, які обмежують конституційні права людини, повинні провадитися винятково за його рішенням.

Під слідчими (розшуковими) діями в кримінальному процесі слід розуміти врегульовані нормами кримінально-процесуального права процесуальні дії, спрямовані на збирання і (або) перевірку доказів, здійснювані на певних стадіях кримінального процесу уповноваженою особою, яка несе персональну відповідальність за їх проведення.

Слідчим (розшуковим) діям відводиться провідне місце в системі засобів пізнання обставин злочину на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі України.

¹ Див.: Трофименко В.М., Туманянц А.Р. Судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини при проведенні слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи // Вісник Харківського інституту регіонального управління та права [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://univer.km.ua/visnyk/653.pdf>

² Див.: Глушков В.О., Василичук В.І., Скалозуб Л.П., Бортницька Л.В. Судовий контроль у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 9. – С. 41.

³ Див.: Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 16.

Системними ознаками слідчих (розшукових) дій є: 1) спрямованість цих дій на одержання фактичних даних про юридично значущі обставини кримінальної справи; 2) провадження слідчих (розшукових) дій особисто слідчим, який несе персональну відповідальність за їх обґрунтованість і законність. Відсутність однієї з цих ознак робить неможливим включення процесуальної дії до системи слідчих (розшукових) дій. З цього випливає, що систему слідчих (розшукових) дій в кримінально-процесуальному праві становлять: допит (ст.ст. 225, 352, 353, 351, 226, 354); пред'явлення особи для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230); огляд (ст.ст. 237, 238, 239); ексгумація трупа (ст. 239); обшук (ст. 234); слідчий експеримент (ст. 240); освідування особи (ст. 241); проведення експертизи (ст. 242).

Слідчі (розшукові) дії треба відрізняти від негласних слідчих (розшукових) дій, які, хоча і є їх різновидом, проте відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню.

Найбільш істотних перетворень за новим кримінальним процесуальним законом зазнала система слідчих дій, що відбулися за рахунок уведення до її складу негласних слідчих (розшукових) дій. За походженням ці дії є оперативно-розшуковими заходами, основою яких є передбачена законодавством, із використанням специфічних методів та засобів, послідовність дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на виявлення, розкриття та припинення протиправних посягань. Основним функціональним призначенням негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних шляхів та засобів, які використовуються у процесі оперативно-розшукової діяльності.

Процесуалізація оперативно-розшукової діяльності є наслідком пошуків законодавчого вирішення проблем розбудови ефективного механізму протидії злочинності. Детальна правова регламентація кожної з визначених законом негласних слідчих (розшукових) дій, установа процесуального керівництва прокурора досудовим розслідуванням, забезпечення повноцінного судового контролю за організацією інтрузивних дій, процесуальні гарантії ознайомлення заінтересованих сторін з результатами їх провадження є беззаперечними аргументами на користь того, що негласні слідчі (розшукові) дії не можуть бути інструментом безпідставного кримінального переслідування¹.

На підтвердження вищенаведеного проаналізуємо причини відмов у задоволенні клопотань щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Принагідно зазначу, що слідчими суддями Апеляційного суду Запорізької області з моменту набрання чинності новим КПК станом на 1 лютого 2013 р. розглянуто 524 клопотання, з яких задоволено 491, у 5 продовжено строк проведення дій, відмовлено у задоволенні 28 клопотань.

¹ Див.: Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 22.

Причинами відмов у задоволенні клопотань були: необґрунтованість необхідності проведення негласних слідчих (розшукових) дій, недоведеність слідчим у клопотаннях неможливості отримання доказів без проведення зазначених дій, внесення клопотань слідчими, чії повноваження не підтверджуються матеріалами кримінальних проваджень, порушення слідчим питання про проведення негласних слідчих дій у справах про розслідування нетяжких злочинів, порушення підслідності, неналежне оформлення прокурором погодження клопотання тощо.

На мою думку, причиною цього є недостатня обізнаність слідчих та прокурорів, які здійснюють повноваження прокурора в кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, із положеннями глави 21 КПК України, зокрема щодо суті та мети цих дій, необхідності обґрунтування неможливості отримання відомостей іншим чином; також це свідчить про недостатнє розуміння винятковості застосування зазначених дій з урахуванням вимог ст.ст. 30, 31, 32 Конституції.

Так, наприклад, слідчий СВ РВ міліції звернувся до апеляційного суду з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій – аудіо-, відеоконтролю особи та аудіо-, відеоконтролю місця.

З клопотань вбачається, що особі, яка підозрювалася в учинні вбивства, був обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в умовах слідчого ізолятора.

У ході допитів підозрюваний давав суперечливі показання щодо місцезнаходження знаряддя злочину – ножа.

Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого злочину відомостей про підозрюваного та його поведінку або тих, з ким він контактує, а також пошуку знаряддя злочину слідчий, посилаючись на ст. 260, ст. 270 КПК України, у клопотаннях просив надати дозволи на проведення негласних слідчих (розшукових) дій – аудіо-, відеоконтролю особи, яка знаходиться у камері слідчого ізолятора, та аудіо-, відеоконтролю місця – камери слідчого ізолятора.

Відповідно до пункту 7 ч. 2 ст. 248 КПК України у клопотанні має бути наведено обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб.

У клопотанні слідчий зазначив, що в інший спосіб отримати відомості про вчинений злочин, а також про знаряддя злочину неможливо. Однак в обґрунтування такого твердження жодних доводів наведено не було.

Також за змістом пункту 9 ч. 2 ст. 248 КПК України результатом проведення негласної слідчої (розшукової) дії має бути отримання доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

Метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій у клопотаннях було зазначено пошук знаряддя злочину та встановлення осіб, з якими контактує підозрюваний. Однак слідчий у клопотанні не аргументував, яким чином шляхом проведення цієї дії в умовах слідчого ізолятора можна знайти знаряддя злочину.

Непоодинокими були випадки надходження до апеляційного суду клопотань слідчих про проведення негласних слідчих (розшукових) дій без об'єктивної на те необхідності та виправданості.

Так, було відмовлено у задоволенні клопотання слідчого СВ РВ міліції про надання дозволу на проведення спостереження за встановленою слідством особою, яка вчинила злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК України. Ця особа була зображена на фотографії, зробленій фіксатором фотографій, вмонтованим у вхідні двері квартири потерпілого.

Обґрунтовуючи необхідність негласного спостереження за особою, слідчий посилався на те, що інформація про діяльність підозрюваного, встановлення відомостей про нього, його поведінку, встановлення осіб, з якими він контактує, може стати у нагоді при розкритті правопорушень в подальшому, а також встановленні місцезнаходження викраденого майна.

У клопотанні слідчий також зазначав, що проведення візуального спостереження може надати додаткові докази щодо участі підозрюваного у вчиненні правопорушення.

Однак на обґрунтування неможливості отримання зазначених відомостей іншим шляхом без проведення негласних слідчих (розшукових) дій жодних доводів наведено не було. Місцезнаходження викраденого майна можливо встановити іншим шляхом.

Крім того, обставини злочину та особа, яка його вчинила, встановлені. Обґрунтованих підстав вважати, що в результаті проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину немає.

Згідно з ч. 4 ст. 246 КПК виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину.

Відповідно до ч. 8 ст. 271 КПК України, якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, він має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами цього Кодексу.

За змістом зазначеної норми КПК у разі необхідності тимчасового обмеження конституційних прав особи при проведенні контролю за вчиненням злочину прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії згідно з вимогами ст.ст. 246–249 КПК.

Відповідно до положень глави 21 КПК до системи негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких здійснюється за рішенням слідчого судді, належать дії, передбачені ст.ст. 260, 263, 264, 267, 269, 270, 274 КПК, оскільки в результаті проведення цих дій тимчасово обмежуються конституційні права громадян. У порушення зазначених норм слідчий РВ, посилаючись на ст. 271 КПК, звернувся до слідчого судді апеляційного суду з клопотанням, погодженим з прокурором прокуратури району м. Запоріжжя, про надання дозволу

на проведення негласної слідчої (розшукової) дії – контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки.

Оскільки слідчий не є суб'єктом внесення клопотання у порядку ст. 271 КПК, а також у зв'язку з тим, що оперативна закупка не належить до негласних слідчих (розшукових) дій, які потребують дозволу слідчого судді, у задоволенні клопотання було відмовлено.

Отже, аналіз актів внутрішнього законодавства та судової практики з питань судового контролю за проведенням слідчих (розшукових) і негласних слідчих дій дає підстави для висновку, що захист основних прав і свобод людини і громадянина в Україні шляхом здійснення контролю судом за їх дотриманням досяг рівня міжнародних стандартів, а в системі юридичних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина набув особливого значення для забезпечення дотримання прав учасників кримінального процесу при розслідуванні злочинів.